

ROMAN DZWONKOWSKI SAC, OLEG GORBANIUK,
JULIA GORBANIUK

SAMOIDENTYFIKACJA NARODOWA
MŁODZIEŻY POLSKIEGO POCHODZENIA ZE WSCHODU
NA STUDIACH W POLSCE*

Największym problemem w Polsce dla Polaków ze Wschodu jest to, że Polacy w Polsce odbierają nas jako „Ruskich”. Nie wiedzą, że jesteśmy Polakami, czasem nawet bardziej niż oni sami. Nie wiedzą, co to znaczy być Polakiem na Wschodzie. Polacy w Polsce nie znają historii.

(Polka z Litwy, lat 26)

WSTĘP

Dzięki tzw. pieriestrojce, już pod koniec lat osiemdziesiątych rozpoczęli studia w Polsce pierwsi studenci polskiego pochodzenia ze Wschodu. Ich liczba zaczęła szybko rosnąć i w roku akademickim 1996/1997 studiowało w Polsce 2622 osób z Europy Wschodniej i Azji (tereny b. ZSRR). Stanowili oni 31,6% cudzoziemców odbywających studia w naszym kraju¹. Pochodzili z Białorusi, Ukrainy, Litwy, Łotwy, Kazachstanu, Rosji (europejskiej i azjatyckiej) oraz z innych b. republik ZSRR. Korzystali ze stypendiów

Prof. ROMAN DZWONKOWSKI SAC – kierownik Katedry Socjologii Grup Etnicznych na Wydziale Nauk Społecznych KUL; adres do korespondencji: Al. Raławickie 14, 20-950 Lublin, Kolegium Jana Pawła II, e-mail: roman.dzwonkowski@kul.lublin.pl.

Mgr OLEG GORBANIUK – Katedra Psychologii Eksperymentalnej, Instytut Psychologii KUL; adres do korespondencji: Instytut Psychologii KUL, Al. Raławickie 14, 20-950 Lublin; e-mail: oleg.gorbaniuk@kul.lublin.pl.

Mgr JULIA GORBANIUK – Katedra Psychologii Wychowawczej i Rodziny, Instytut Psychologii KUL; adres do korespondencji: Instytut Psychologii KUL, Al. Raławickie 14, 20-950 Lublin.

* Rysunki i tabele wykonał Oleg Gorbaniuk.

¹ Por. Z. G r z e l a k, *Kształcenie cudzoziemców w Polsce*, „Kontakt”, 4(1997), nr 3-4(15-16), s. 2.

ządu polskiego, udzielanych przede wszystkim przez Ministerstwo Edukacji Narodowej. W ww. roku akademickim głównymi ośrodkami studiów Polaków ze Wschodu były następujące miasta: Warszawa, Lublin, Gdańsk, Łódź, Kraków, Wrocław, Białystok i Poznań. Mniejsze grupy studiowały w innych ośrodkach.

Zasadniczym celem studiów w Polsce jest przygotowanie dla polskich mniejszości narodowych i polskich skupisk na Wschodzie bardzo ważnej dla nich grupy społecznej, jaką stanowi rodzima inteligencja, zaangażowana w ich problemy, dotyczące zwłaszcza kultury narodowej i praw do jej zachowania. W ostatnich latach po ukończeniu różnych kierunków studiów, kilka pierwszych roczników opuściło uczelnie w Polsce. W 1997 r. liczba absolwentów ze Wschodu (głównie studiów magisterskich) wynosiła ok. 350 osób². Dość znaczna ich część powróciła do krajów pochodzenia, to znaczy na Litwę, Łotwę, Białoruś, Ukrainę, do Rosji i gdzie indziej. Jednocześnie jednak stosunkowo duża część starała się o pozostanie w Polsce, często z powodzeniem. Trudno jest dokładnie ustalić zasięg tego ostatniego zjawiska.

Studenci polskiego pochodzenia z różnych krajów b. ZSRR, studiujący w Polsce, byli w pierwszej połowie lat dziewięćdziesiątych przedmiotem wstępnych badań socjologicznych³. Dotyczyły one jednak wyłącznie kwestii związanych z procesem jej kształcenia i nie podejmowały innych, specyficznych dla tej kategorii młodzieży problemów. W latach 1997/1998 Katedra Socjologii Grup Etnicznych w Instytucie Socjologii KUL, kierowana przez niżej podpisanego, podjęła badania ankietowe, dotyczące świadomości i tożsamości narodowej wspomnianej kategorii młodzieży. Ich realizacja była możliwa dzięki uzyskanemu w KBN grantowi (nr 1HO2E 032 14). Opublikowane zostały najpierw rezultaty próbnych badań pilotażowych, przeprowadzonych w 1997 r. na grupie 126 osób w Lublinie⁴. Właściwe badania przeprowadzono w grudniu 1997 r. oraz w marcu następnego roku. Objęły one 802 studen-

² Informacja MEN z 1998 r.

³ Por. *Problemy kształcenia Polaków ze Wschodu*, wstęp i red. J. Mazur, Lublin 1992; *Kształcenie sprawności komunikacyjnej Polaków ze Wschodu*, wstęp i red. J. Mazur, Lublin 1995.

⁴ Por. R. D z w o n k o w s k i SAC, *Samoidentyfikacja narodowa a przynależność wyznaniowa młodzieży polskiego pochodzenia z byłego ZSSR w Polsce. Czy zmiany w stereotypie „Polak-katolik”?*, „Przegląd Polonijny”, 24(1998), z. 1(87), s. 53-69. Nieco wcześniej bardzo interesujący i ważny dla omawianej tu problematyki artykuł opublikowali, biorący udział we wspomnianych badaniach, Julia Gorbaniuk i Oleg Gorbaniuk z KUL. Por. O. G o r b a n i u k, J. G o r b a n i u k, *Problem tożsamości narodowej Polaków zza wschodniej granicy studiujących w Polsce*, „Przegląd Polonijny”, 23(1997), z. 3(85), s. 132-139.

tów studiów magisterskich, licencjackich, podyplomowych i doktoranckich oraz absolwentów szkół wyższych w Polsce, przebywających w krajach pochodzenia lub w Polsce, w liczbie 72. Do tych ostatnich zwracano się drogą pocztową. Wszystkie osoby zakwalifikowane do badań były polskiego pochodzenia i przybyły do Polski z różnych republik b. ZSRR. Według liczby studentów, były to następujące kraje: Ukraina (242 osoby), Litwa (185 osób), Kazachstan (147 osób), Białoruś (144), Rosja (43), Łotwa (17), Mołdowa (11), Armenia (6), Estonia (5). Z innych krajów pochodziły dwie osoby. Ankietowani byli studentami w kilkunastu ośrodkach akademickich Polski, z wyjątkiem Lublina, gdzie uprzednio prowadzone były badania pilotażowe. Badaniami objęci zostali jedynie mieszkańcy akademików, ze względu na stosunkowo łatwe dotarcie do nich.

Narzędziem badawczym był kwestionariusz ankietowy, składający się z pytań metryczkowych oraz 88 pytań otwartych, półotwartych lub zamkniętych. Przygotowano go na podstawie obserwacji i doświadczeń studentów polskiego pochodzenia ze Wschodu w trakcie studiów w Polsce oraz dotychczasowych publikacji na temat analogicznych, do pewnego stopnia, doświadczeń studentów z krajów Trzeciego Świata⁵. Pierwsza wersja ankiety została przedyskutowana w grupie 7 osób o polskich korzeniach z krajów dawnego Związku Radzieckiego, studiujących w Instytucie Psychologii KUL. Poczynione uwagi, jak też wyniki badań próbnych, pozwoliły dopracować i uzupełnić pytania kwestionariusza w wersji pilotażowej.

Pytania kwestionariusza dotyczyły problemów związanych z samoidentyfikacją narodową osób badanych, relacji z własną grupą narodową, przejawów związków z polskością w ciągu życia osób badanych i ich najbliższych, stosunku do Polski i kraju pochodzenia oraz problemów doświadczanych przez nich w trakcie studiów w Polsce. Część pytań miała charakter retrospekcyjny, odwołujący się do pamięci osób badanych, dotyczącej niektórych faktów z życia respondentów (np. pyt. 8 i 68), lub też do stanów emocjonalno-motywacyjnych sprzed kilku lat (np. pyt. 31). Ogromna większość pytań dotyczyła spraw aktualnych, wymagających trafnej obserwacji (pyt. 48), samoobserwacji (pyt. 21), ustosunkowania się do opinii (pyt. 80), oceny pewnych zjawisk (pyt. 24), wypowiedzenia opinii (pyt. 81) bądź preferencji w jakiejś kwestii (pyt. 10). Ukazały się już pierwsze publikacje oparte na wynikach omawianych badań⁶.

⁵ P. de C a r v a l h o, *Studenci obcokrajowcy w Polsce*, Uniwersytet Warszawski, Warszawa 1990; E. N o w i c k a, S. Ł o d z i Ń s k i, *Polacy w cudzych oczach (Doświadczenia zagranicznych studentów w Polsce)*, „Kultura i Społeczeństwo”, 1992, nr 2, s. 111-120.

⁶ R. D z w o n k o w s k i SAC, *Samoidentyfikacja narodowa studiujecej w Polsce*

Niniejszy artykuł ma na celu przedstawienie, w ogólnym zarysie, ważnego problemu omawianej tu kategorii młodzieży, jakim jest jej samookreślenie się narodowe przed rozpoczęciem studiów w Polsce, zmiany w tym względzie dokonujące się pod wpływem pobytu w naszym kraju oraz przyczyny tych zmian.

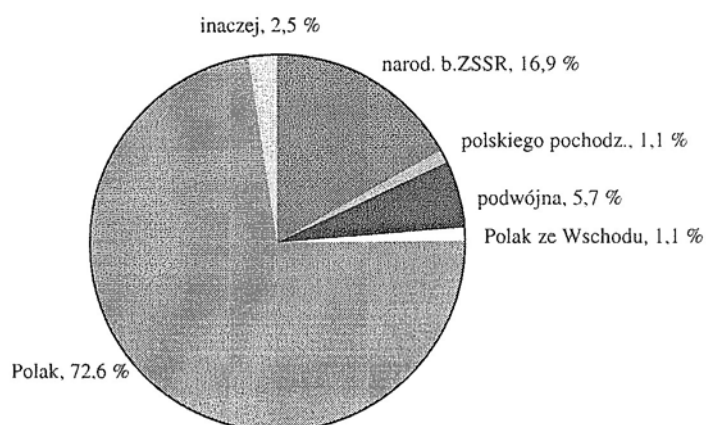
SAMOIDENTYFIKACJA NARODOWA ANKIETOWANYCH

Młodzież ze Wschodu, przybywająca na studia w Polsce w ramach programu stypendiów udzielanych przez MEN, jest zasadniczo polskiego pochodzenia, co oznacza, że przynajmniej któreś z rodziców lub dziadków było narodowości polskiej. Jednakże jej samoidentyfikacja narodowa, z różnych powodów, nie zawsze jest polska, a jej stopień bywał różny.

Jak pokazuje rys. 1, spośród 802 badanych osób 73,7% przed rozpoczęciem studiów w Polsce utożsamiało się z narodowością polską. Ponadto 6,8% badanych podkreślało swoje polskie pochodzenie lub też wskazywało na podwójną samoidentyfikację narodową, polską i inną. 16,9% respondentów natomiast identyfikowało się z większością narodową w kraju swojego pochodzenia.

Rysunek 1

Samoidentyfikacja przed studiami⁷

młodzieży polskiego pochodzenia z Litwy, Białorusi i Ukrainy, w: *Pogranicze. Studia Społeczne*, t. VIII, numer specjalny, pod red. Andrzeja Sadowskiego, Białystok 1999, s. 355-378; J. G o r b a n i u k, *Młodzież polonijna studiująca w Polsce wobec rodzimego środowiska*, w: tamże, s. 379-390; O. G o r b a n i u k, *Mechanizm kształtowania się tożsamości narodowej Polaków na pograniczach*, w: tamże, s. 391-400.

⁷ Wyliczeń procentowych dokonał oraz rysunki i tabele przygotował mgr Oleg Gorbaniuk z Instytutu Psychologii KUL, autor raportu dla KBN z całości badań.

Aby właściwie ocenić powyższe wyniki, należy pamiętać o warunkach, w jakich przez kilkadziesiąt lat pozostawali Polacy w ZSRR. Poza Republiką Litewską, gdzie istniało ok. 100 szkół polskojęzycznych i ukazywał się dziennik w języku polskim oraz kilka mniejszych pism w terenie, ludność polska na Wschodzie nie miała żadnych instytucji wspierających zachowanie jej tożsamości narodowej. Jedynym jej oparciem w tym względzie było duszpaństwo w języku polskim, tam oczywiście, gdzie istniały kościoły katolickie. W tej sytuacji odsetek wyboru narodowości polskiej przez młodzież można uznać za stosunkowo wysoki. Tym bardziej że aż 36,3% młodzieży, jak wskazują wyniki badań, pochodziło z rodzin narodowościowo mieszanych, a tylko 59,3% respondentów z rodzin czysto polskich. Oprócz wspomnianego odsetka 36,3% rodzin mieszanych, 4,4% respondentów wywodziło się z rodzin, w których Polakami byli tylko dziadkowie.

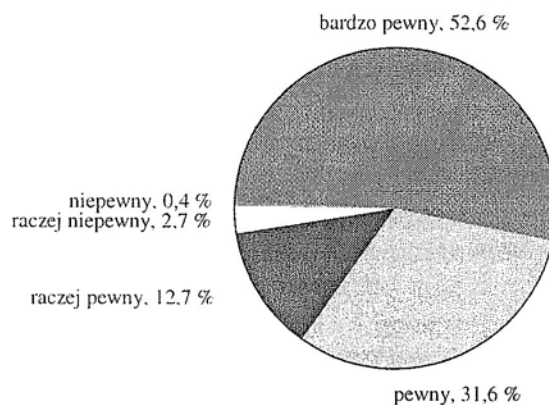
Największa grupa respondentów z rodzin mieszanych, bo aż 52,5%, pochodziła z Ukrainy, a 36,3% wywodziło się z tego rodzaju rodzin w wypadku młodzieży z Białorusi. Duży kontrast stanowią respondenci z Litwy. Wśród nich jedynie 15,1% respondentów reprezentowało rodziny mieszane narodowościowo. Inaczej mówiąc, respondenci z Litwy w 82,7% pochodzą z rodzin polskich, respondenci z Białorusi w 59,4%, a respondenci z Ukrainy w 41,2%. Wskazuje to na bardzo charakterystyczne i znacznie różniące się procesy narodowościowe w tych ostatnich dwóch krajach, świadczące o znacznie zmniejszającym się tam dystansie między różnymi grupami narodowymi. W zależności od kraju pochodzenia wystąpiły także znaczne różnice w samookreślaniu się narodowym młodzieży. Pomijam w tej chwili tę kwestię.

Interesujące są wyniki wskazujące na stopień pewności, jeśli chodzi o przynależność narodową respondentów, przed rozpoczęciem studiów w Polsce. Jak świadczy o tym rys. 2, aż 96,9% ankietowanych podaje, że byli pewni swojej przynależności narodowej w ogóle, w tym ponad połowa w wysokim stopniu.

Najbardziej interesujący i charakterystyczny jest fakt zmiany samoidentyfikacji narodowej przez pewną część respondentów z polskiej na inną, pod wpływem pobytu w Polsce. Jak pokazuje rys. 3, liczba osób identyfikujących się w kraju zamieszkania z narodowością polską zmalała w Polsce o 9% (z 72,6% do 63,6%). Z 5,7% do 7,2% wzrosła też liczba wybierających podwójną samoidentyfikację narodową. Identyfikacja z narodowością dominującą w krajach zamieszkania wzrosła z 16% do 19,6%, a z Polakami zamieszkałymi na Wschodzie z 1,1% do 3,3%. Inne postacie identyfikacji

Rysunek 2

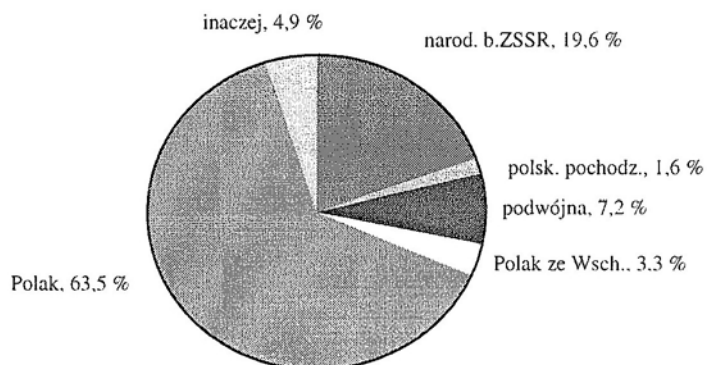
Pewność swojej narodowości przed studiami

wzrosły z 2,5% do 4,9% (np. kosmopolita). W sumie prawie 1/4 wszystkich badanych (spośród 802 osób) podaje, że nastąpiła u nich taka lub inna zmiana samoidentyfikacji narodowej w czasie pobytu w Polsce. Najmniej podatni na zmianę, w porównaniu z innymi, byli respondenci z Litwy (16,9%), a najbardziej z Łotwy (47,37%). Samoidentyfikację narodową podczas pobytu w Polsce ukazuje rys. 3.

Rysunek 3

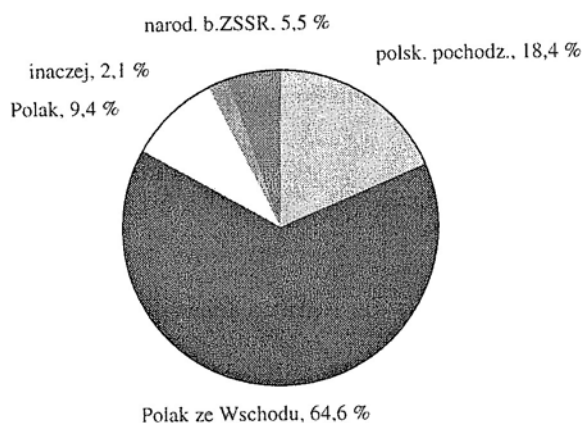
Samoidentyfikacja obecna

Pytania dotyczące samoidentyfikacji narodowej miały charakter otwarty. Pytano w nich: *Członkiem jakiej narodowości czuł się Pan/i przed przyjazdem do Polski?* (pyt. 19) oraz *Członkiem jakiej narodowości czuje się Pan/i obecnie?* (pyt. 21). Odpowiedzią na nie było określanie własnej przynależności narodowej w kategoriach dychotomicznych, wykluczających pośrednie postacie samoidentyfikacji. Aby sprawdzić, jaki jest udział pośrednich form samoidentyfikacji, postawiono pytanie półotwarte, umożliwiające bliższe określenie swojej tożsamości narodowej (pyt. 23). Każda z osób badanych, oprócz skrajnych identyfikacji z narodowością polską lub z narodowością jednego z krajów dawnego Związku Sowieckiego, mogła wybrać inne samookreślenie aniżeli „Polak – nie Polak”. Oprócz ponowionej możliwości wyboru stwierdzenia: *Jestem Polakiem, Ukraińcem, Białorusinem*, dano możliwość wyboru zniuansowanego samookreślenia w rodzaju: *Jestem Polakiem z Białorusi/Ukrainy/Litwy itd. ...* lub: *Jestem Białorusinem/Ukraińcem/Litwinem/... polskiego pochodzenia*. Można było również też wpisać inne określenie swojej tożsamości narodowej niż podane w tzw. kafeterii. Wyniki badań ilustruje rys. 4.

Rysunek 4

Bliższe określenie tożsamości narodowej

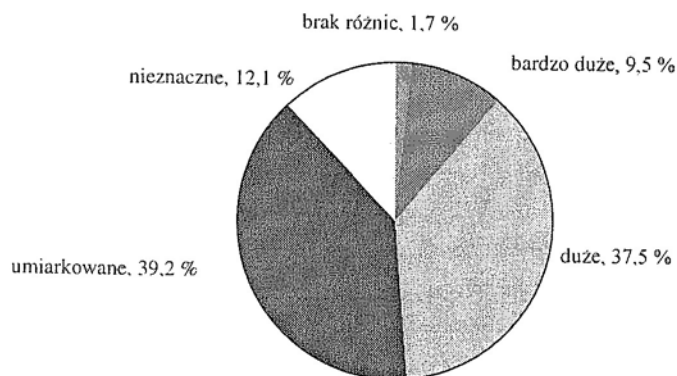
Wyniki te są bardzo interesujące, gdyż wskazują, że dla 64,6% badanych najbardziej adekwatne byłoby określenie „Polak z jego kraju urodzenia” (na rys. 4 tę kategorię określono jako ogólnie *Polak ze Wschodu*). Świadczy to

o bardzo wyraźnym dostrzeganiu przez respondentów różnicy między Polakami z Polski a Polakami ze Wschodu. Tylko 14,9% wybrało postacie identyfikacji narodowej bez zróżnicowania, w tym 9,4% określiło się jako Polacy, 5,5% zaś określiło się jako osoba należąca do jednej z narodowości zamieszkających na terenie b. ZSRR. Dane te świadczą, że respondenci byli bardziej skłonni postrzegać swoją przynależność narodową w kategoriach kontinuum i że odpowiedzi na pytania, które dopuszczają taki sposób myślenia o narodowości i własnej tożsamości, będą bardziej odzwierciedlać rzeczywiste poczucie przynależności narodowej niż pytania nie dopuszczające takiej możliwości.

Ponieważ na bliższe określanie się narodowe respondentów rzutowało dostrzeganie przez nich różnic między Polakami z kraju ich urodzenia a Polakami z Polski, warto się bliżej zapoznać z tą kwestią. Jak świadczą wyniki badań przedstawione na rys. 5, aż 47% ankietowanych ocenia je jako bardzo duże lub duże, 39,2%, jako umiarkowane, a 13,8% respondentów widzi je jako nieznaczne lub nie dostrzega ich wcale.

Rysunek 5

Postrzegana wielkość różnic między Polakami ze Wschodu i z Polski

Wskazując na różnice między Polakami z Polski a Polakami ze Wschodu, osoby badane najczęściej akcentowały różnice w mentalności wynikające z wychowywania się w różnych środowiskach i państwach (30,1%), których losy znacznie się różniły. Niższy poziom tolerancji wobec innych narodo-

wości u Polaków z Polski, jak również ich chęć wywyższania się nad Polakami ze Wschodu podkreślało 11,3% respondentów. Oprócz tego 11,3% ankietowanych wskazało na różnice związane z kompetencją językową (np. wschodni akcent w wymowie), 5,5% wskazało na różnice w kulturze zachowania się, a 4,7% dostrzegło u Polaków w Polsce pogardę wobec swoich rodaków ze Wschodu.

Nasuwa się pytanie o przyczyny zmiany samoidentyfikacji narodowej przez 9% badanych pod wpływem pobytu w Polsce. Wyniki badań zdają się wskazywać, że najważniejszą z nich jest specyficzny stosunek społeczeństwa w Polsce do młodzieży polskiej ze Wschodu, wyrażający się w postrzeganiu jej jako „Ruskich”, oraz związane z tym przeżycia.

POSTRZEGANIE POLAKÓW ZE WSCHODU PRZEZ POLAKÓW W POLSCE

Trwające przez kilkadziesiąt lat milczenie wszystkich środków społecznej komunikacji na temat Polaków w ZSRR, wymuszone przez stosowanie w PRL bezwzględnej cenzury, stało się przyczyną dużej ignorancji naszego społeczeństwa w odniesieniu do tego zagadnienia. Powszechnym zjawiskiem jest wciąż określanie i traktowanie jako „Ruskich” nie tylko tych Polaków, którzy nie znają, bez własnej winy zwykle, języka polskiego lub znają go bardzo słabo, lecz także tych, których poprawny skądinąd język polski ma inną wymowę, charakterystyczną dla Wileńszczyzny i Lwowskiego, oraz nieco inne formy gramatyczne niż obecnie używane w Polsce (tzw. polszczyzna kresowa), co wskazuje na pochodzenie ze Wschodu. Traktowanie Polaków zza wschodniej granicy, mówiących niekiedy słabo po polsku lub poprawnie, lecz z inną wymową, jako „Ruskich”, wynika z niewiedzy przeciętnego Polaka o tym, że nieznaną im wymowę języka polskiego lub jego słaba znajomość u Polaków zza wschodniej granicy są wynikiem represyjnej polityki wobec nich niegdyś władz carskich, a później władz ZSRR i zlikwidowania przez te ostatnie wszystkich instytucji służących jego zachowaniu. Szerszej opinii publicznej nieznany jest fakt, że ludność polska w tym państwie stała się, w stopniu o wiele wyższym niż inne grupy narodowe, ofiarą terroru stalinowskiego⁸. Tylko w latach 1937/38 skazanych zostało

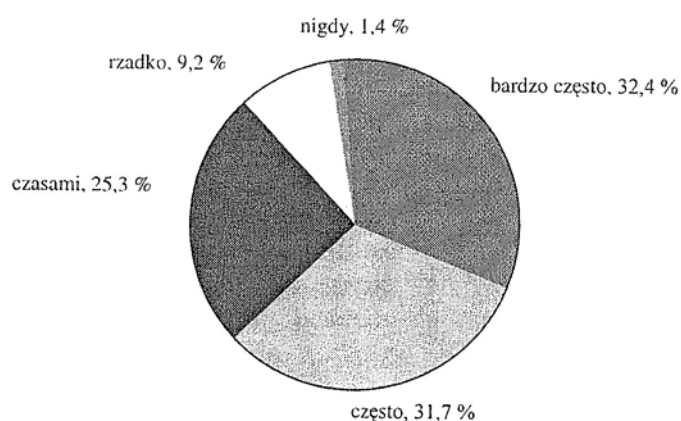
⁸ Określana ona bywa jako „genocyd władzy bolszewickiej przeciwko Polakom”.

tam na śmierć i rozstrzelanych ponad 100 tys. Polaków, a warunkiem przeżycia było ukrywanie polskości. W najbardziej polskich rodzinach zaprzestano wówczas mówić po polsku, a nawet ukrywano przed dziećmi ich polskie pochodzenie.

Dodatkowym czynnikiem wpływającym na stosunek do polskości i samo-określanie się narodowe w Polsce studentów z b. ZSRR było także niewątpliwie bardzo rozpowszechnione negatywne kwalifikowanie wszystkiego, co pochodzi „ze Wschodu”. Kwestii tej dotyczyło pytanie 46, które brzmiało: *Jak często Pan/i spotyka się w Polsce z opinią, że wszystko, co pochodzi „ze Wschodu”, jest złe, mało wartościowe, niecywilizowane?* Odpowiedzi na nie ilustruje rys. 6.

Rysunek 6

Częstotliwość spotykania się w Polsce z negatywną opinią o Wschodzie

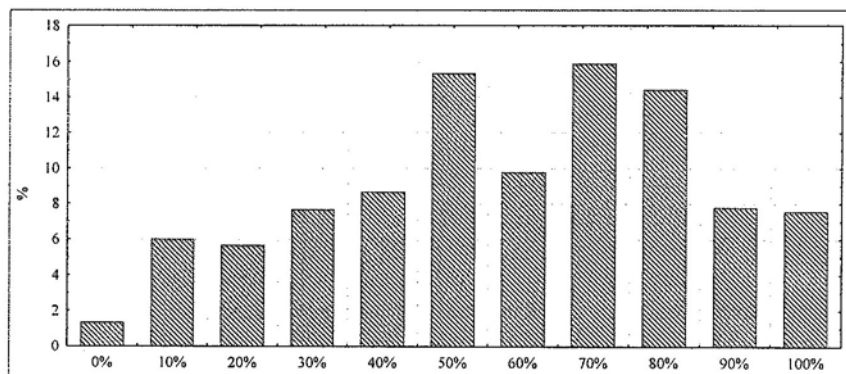

Tak więc aż 64,1% bardzo często lub często spotykało się z negatywną opinią o „Wschodzie”. Miało to w konsekwencji widoczny wpływ na stosunek do pochodzących stamtąd respondentów. Ich zdaniem, przeciętnie aż 57,3% mieszkańców Polski traktuje osoby ze Wschodu jako ludzi drugiej kategorii. Ilustruje to rys. 7.

Por. W. M i c h n i k, *Z historii represji politycznych przeciwko Polakom na Białorusi w latach trzydziestych*, w: *Polska – Białoruś 1918-1945. Zbiór studiów i materiałów*, pod red. W. Balceraka, Warszawa 1994, s. 120.

Rysunek 7

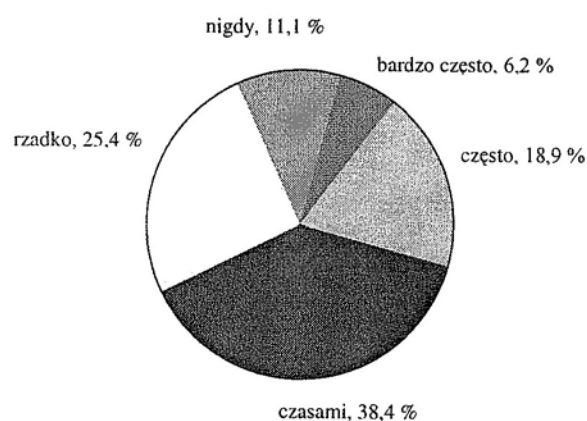
Odsetek mieszkańców Polski traktujący osoby ze Wschodu jako ludzi drugiej kategorii

Warto zauważyć, że prawie 89% ankietowanych osobiście, tak lub inaczej doświadczyło dezaprobaty, przykrości lub zniewagi ze strony mieszkańców Polski z powodu swojego wschodniego pochodzenia. Tylko 11,1% twierdzi, że nie miało tego rodzaju przykrych doświadczeń (zob. rys. 8).

Rysunek 8

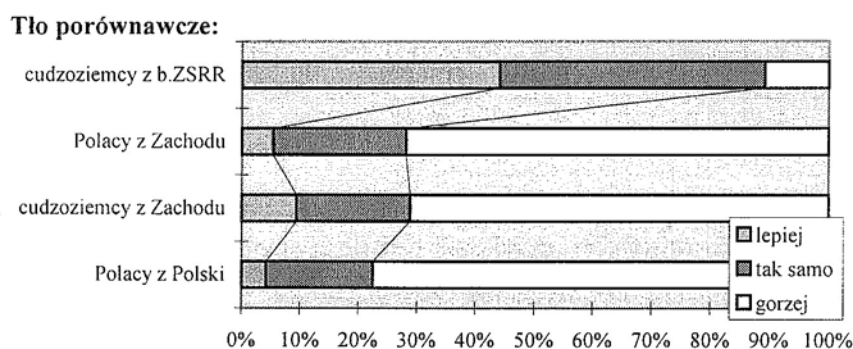
Częstotliwość doświadczania zniewag z powodu pochodzenia ze Wschodu

Polacy ze Wschodu są traktowani w Polsce w zasadzie tak samo jak każda osoba ze Wschodu niepolskiego pochodzenia. Znacznie gorzej natomiast, zdaniem respondentów, są oni traktowani przez mieszkańców Polski w porównaniu z cudzoziemcami z Zachodu, Polakami z Zachodu oraz Polakami z Polski. Tak uważa odpowiednio 71,8%, 71,2% i 77,5% ankietowanych (por. rys. 9).

Rysunek 9

Traktowanie Polaków ze Wschodu na tle traktowania osób z innych krajów

Doświadczenie i świadomość tego rodzaju traktowania są dla osób pochodzących „ze Wschodu” niezwykle przykrym przeżyciem, powodującym wzrost solidarności z mieszkańcami kraju zamieszkania, jako pierwotną i najbliższą grupą odniesienia. Stawało się to zapewne jedną z przyczyn zmiany pierwotnej, zdecydowanie polskiej samoidentyfikacji narodowej na inną.

Na tle powyższych opinii czy faktów nie dziwi wynik odpowiedzi na pytanie dotyczące postrzegania respondentów w Polsce w początkowym okresie pobytu w kraju. Brzmiało ono: *Jak był Pan/i odbierany przez otoczenie w początkowym okresie pobytu w Polsce?* (pyt. 37). Otóż tylko 11,39% ankietowanych podało, że byli tu oni uważani za Polaków. Aż 59,9% natomiast odpowiedziało, że postrzegani byli jako „Ruskie”, 23,8% podało, że uważano ich za cudzoziemców, a 10,9% zaznaczyło, że uważani byli za osoby narodowości kraju pochodzenia. Jeśli przypomnimy, że ponad 73% respondentów uważało się przedtem za Polaków, to takie ich postrzeganie w Polsce

było dla nich z całą pewnością bardzo przykrym zakwestionowaniem ich dotychczasowej samoidentyfikacji narodowej i odbijało się w sposób bezpośredni na poczuciu przynależności do polskiej wspólnoty narodowej.

Powyższe wyniki potwierdzają obserwację potoczną, wskazującą, że stosunek do ludności pochodzącej ze Wschodu oparty jest w Polsce na odbiegających od rzeczywistości stereotypach.

Na pytanie: *Jak często zdarzało się Panu/i w Polsce udawadniać innym, że jest Pan/i Polakiem/Polką?* (pyt. 40), aż 44,2% odpowiedziało, że bardzo często i często, 23,9%, że czasami, a tylko 31,9%, że rzadko lub nigdy.

Czynnikiem o dużym, jak można przypuszczać, wpływie na samookreślanie się narodowe, odchodzące od polskiego, mogło być również doznanie dezaprobaty lub zniewagi ze strony Polaków w związku z pochodzeniem ze Wschodu. Na pytanie dotyczące tej kwestii: *Czy i jak często doświadczył Pan/i dezaprobaty lub zniewagi ze strony mieszkańców Polski tylko z tego powodu, że dowiedzieli się, iż jest Pan/i ze Wschodu?* (pyt. 38), aż 26,2% podało, że doznali jej bardzo często i często, 38,7%, że czasami, 22,9%, że rzadko, a tylko 10,7%, że nie doznali jej nigdy. Tak więc ogromna większość, bo 87,9%, doznała jej tak lub inaczej. Pobyt w Polsce stał się zatem dla ogromnej większości bolesną próbą dotychczasowej, polskiej samoidentyfikacji narodowej. Poniższe tabele ilustrują postrzeganie respondentów w Polsce oraz częstotliwość prób udawadniania przez nich swojej polskości w wypadku jej zakwestionowania.

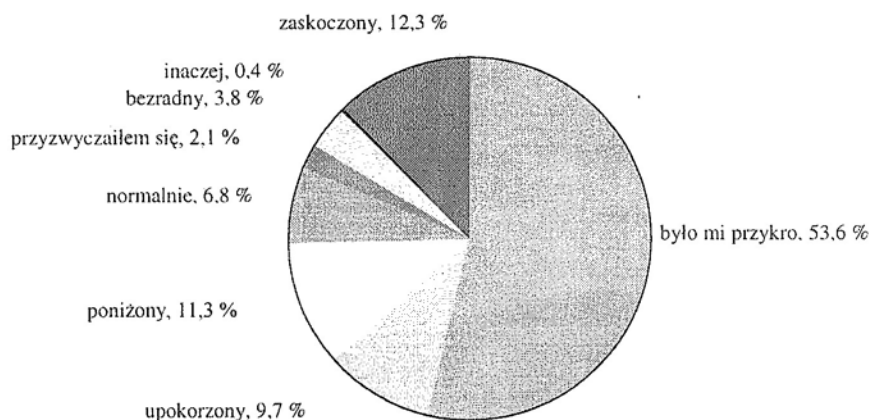
<i>Byłem postrzegany jako...</i>	%
Ruski	59,9
cudzoziemiec	23,8
Polak	11,4
narodowość kraju pochodzenia	10,8
inaczej	9,2

	%
bardzo często	21,0
często	23,2
czasami	23,9
rzadko	16,4
nigdy	15,5

Jak widać, aż 68,1% respondentów zmuszonych było bardzo często, często lub czasami udawadniać swoją polskość, 16,4% znajdowało się rzadko w takiej sytuacji, a tylko 15,5% nigdy. Odpowiedzi na pytanie, jak się czuli w wypadku zakwestionowania ich polskości, ilustruje rys. 10.

Rysunek 10

Reakcja emocjonalna na kwestionowanie polskiej narodowości OB

Reakcje uczuciowe na kwestionowanie polskości respondentów wyrażają częściowo spontaniczne wypowiedzi umieszczone obok pytania 41 (*Czy często zdarzyło się Panu/i w Polsce udowadniać innym, że jest Pan/ni Polakiem/a?*): Oto niektóre z nich: *Dziwiło mnie, że muszę to robić* (#507). *Podziwiałam nieznaną historię, dotyczącą okresu poprzedzającego II wojnę światową* (#778). *Nikt tu mnie albo moich kolegów za Polaków nie uważa. Dla nich jest niepojęte, iż Polacy mogą mieszkać na Ukrainie* (#527). *Zdziwiony, z czego są tacy dumni. To przecież w b. ZSSR być Polakiem było trudno* (#401). *Było mi wstyd za Polaków z Polski* (#18).

Nic dziwnego, że temperatura uczuć do Polski, którą w ankiecie zaproponowano mierzyć skalą od zera do 100 (pyt. 31), przed przyjazdem do Polski wynosząca 69 stopni, w Polsce spadła do 58 stopni, a więc o 11 punktów. Mniej więcej tyle samo wynosi odsetek tych, którzy pod wpływem pobytu w Polsce wybrali inną, niż dotychczasową polską, samoidentyfikację narodową.

Warto tu podać kilka wypowiedzi ilustrujących omawiane wyżej problemy. Pochodzą od absolwentów uczelni polskich mieszkających obecnie na Litwie, Białorusi, Ukrainie, a niekiedy w Polsce i dotyczą traktowania tu Polaków ze Wschodu. Mają one charakter swobodnych wypowiedzi pod koniec ankiety i są odpowiedziami na nienumerowane już pytanie: *Czy wszystkie doświadczone przez Pana/ią trudności zostały poruszone w obecnej ankiecie? Jakie problemy zostały pominięte? Co Pan/i mogłaby dodać, aby obraz relacji „Polska*

– ja – kraj mego urodzenia” był pełny (na pytania te można nie udzielać odpowiedzi)?

Wszystkie cytowane tu wypowiedzi są bardzo charakterystyczne i sygnalizują wspomniany wyżej problem stosunku Polaków w kraju do Polaków ze Wschodu, uważanych za „Ruskich”. Oto kilka z nich, podanych z zachowaniem oryginalnej pisowni i stylu.

Największym problemem w Polsce dla Polaków ze Wschodu jest to, że Polacy w Polsce odbierają nas jako „Ruskich”. Nie wiedzą, że jesteśmy Polakami czasem nawet bardziej niż oni sami. Nie wiedzą co to znaczy być Polakiem na Wschodzie. Polacy w Polsce nie znają historii (Litwa, kobieta lat 26).

Chcę, żeby moje dzieci nie przeżywały tego co ja – dyskryminacje na Litwie i upokorzenia w Polsce, nawet jeżeli jedno i drugie istnieje w nieznanym stopniu (Litwa, mężczyzna lat 25).

Cytowane wypowiedzi świadczą o tym, że w sposób najbardziej przykry traktowanie jako „Ruskich” odczuwali Polacy z Litwy, najbardziej zresztą świadomi swej polskości i z reguły najlepiej znający język polski. *Najbardziej irytujące w czasie studiów było to, pisze Polka z Litwy, iż Polacy (z Polski) jednakowo traktowali jako „Ruskich” i studentów z Rosji, Kazachstanu, Białorusi, Ukrainy, posługujących się wyłącznie językiem rosyjskim, jak też studentów z Litwy, którzy rozmawiali wyłącznie po polsku. Polacy z Polski powinni przypomnieć, że ZSRR nie jest (nie był) tożsamy z Rosją, a składał się z 15 republik* (kobieta lat 25).

Bardzo bym chciała, by młodzi Polacy z Polski uświadomili, że jesteśmy tacy sami jak oni. Jesteśmy Polakami i tęsknimy za Polską (Białoruś, kobieta lat 27).

Mam tylko jedną prośbę – abyście byli bardziej życzliwi i wyrozumiali w stosunku do nas. Ponieważ obecna postawa Polaków z Polski do Polaków z Kresów do przyjaznych stosunków zostawia wiele do życzenia. A przecież wszyscy jesteśmy Polakami i mamy tyle wspólnego. Polacy ze Wschodu doznali tyle niesprawiedliwości w swoim życiu ze strony obcych, a teraz doznają ze strony swoich rodaków. Bądźcie chrześcijanami (Ukraina, kobieta lat 25).

Najbardziej charakterystyczna i wymowna jest jedna z wypowiedzi pochodzących z Litwy. Na pytanie dotyczące motywacji ewentualnego pozostania w Polsce (pyt. 85: *Gdyby była możliwość uzyskania obywatelstwa polskiego, pozostania w Polsce na stałe i podjęcia tu pracy, czy podjąłby Pan/i taką decyzję? Tak. Dlaczego? Nie. Dlaczego? Nie mam zdania*) padła odpowiedź:

Mam zbyt wielki uraz po pobycie w Polsce i nie chcę tam zostać za żadne skarby! Lepiej być Polakiem na Litwie niż „Ruskim” w Polsce. W końcowej

części swojej wypowiedzi autorka pisze: *Mogę dodać tylko tyle, nie chciałyby moje dzieci studiowali w Polsce. Uzasadnia swoje stanowisko w następujący sposób: Musicie zrozumieć, że jesteśmy Polakami. Nasi „rodacy” w Polsce potrafią nazwać nas nawet żebrakami, a to boli wszystko rani i długo potem boli* (Litwa, kobieta lat 32).

Niektórzy próbowali racjonalizować przykre przeżycia w Polsce. Czyni to np. jedna z absolwentek, Polka z Ukrainy (lat 23). *Podczas studiów w Polsce, pisze, przy każdej rozmowie na temat wschodu b. się burzyłam i stawiałam w obronie „naszych”. Bulwersowało mnie podejście Polaków do nas, tym bardziej, że na Ukrainie spotkałam się z niechęcią Ukraińców do Polaków. W każdym kraju byłam kimś obcym (mieszkając kilka lat w Rosji, byłam dla Rosjan Ukrainką). Obecnie nie winię przeciętnego Polaka za jego stosunek do „Ruskich”(musiał mieć ku temu jakieś powody, skoro miał – ma takie nastawienie). Bóg zmienia moje patrzenie na tę sprawę, usuwa granice z mego serca, które ja tak mocno budowałam, usuwa żal, pretensje, gdyż w Chrystusie Jezusie nie ma już ani Greka, ani Żyda, wszyscy są jedno.*

Tego rodzaju wypowiedzi znalazły się w ok. 10% ankiet odesłanych przez absolwentów uczelni polskich, którzy powrócili do kraju zamieszkania lub też niekiedy osiedlili się w Polsce. Jeśli nawet nie stanowią one wystarczającej reprezentacji ogółu respondentów, to – jak wspomniano – sygnalizują one niewątpliwie bardzo ważny, z punktu widzenia interesów kraju, problem społeczny.

Z powyższymi wypowiedziami łączy się kwestia nadziei i oczekiwań młodzieży udającej się na studia do Polski w stosunku do Polaków w kraju. Na pytanie dotyczące oczekiwanych postaw i zachowań tych ostatnich ankietowani, oceniając je retrospektywnie, najczęściej wymieniali życzliwość (68,0%) i przyjaźń (59,2%). Na dalszych miejscach znalazły się: akceptacja (53,9%), tolerancja (44,1%) oraz wsparcie (30,1%). Nie potwierdza się więc w tym wypadku dość rozpowszechniona w Polsce opinia o roszczeniowych przede wszystkim postawach przybyszów ze Wschodu. Widoczne są różnice we wspomnianych oczekiwaniach, w zależności od kraju pochodzenia respondentów. Najbardziej wrażliwe na kwestię akceptacji okazały się osoby pochodzące z Litwy (61,4%), a najmniej z Rosji (33,3%). Częściej zwracały na nią uwagę kobiety (58,0%), rzadziej mężczyźni (47,7%). Ilustracją potrzeby akceptacji i tolerancji pewnej inności polskiej może być wypowiedź jednej ze studentek: *Chciałam, żeby nigdy ze strony Polaków nie było mówiono, że „oruska” i nie mówili lub starali się mówić po rosyjsku, gdy ja próbowałam mówić pierwszy raz po polsku* (ankieta 344).

UWAGI KOŃCOWE

Transformacja samoświadomości narodowej, nawet gdy jest już ona w pełni ukształtowana, jest zjawiskiem znanym, zwłaszcza na pograniczach. Bywa ona rezultatem doświadczeń jednostkowych i zbiorowych, zmian politycznych, wpływu ideologii, odkrycia swego historycznego pochodzenia i różnych innych czynników⁹. W wypadkach, o których była mowa wyżej, przyczyny zmian w tej dziedzinie mają szczególny i nietypowy charakter. Są bowiem skutkiem zetknięcia się młodzieży polskiego pochodzenia ze Wschodu, utożsamiającej się z narodowością polską, ze społeczeństwem polskim. W jego wyniku młodzież ta spostrzegła również, że polskość w kraju jej urodzenia i w Polsce ma odrębny charakter i że reprezentowany przez nią typ polskości spotkał się tu z niezrozumieniem, brakiem akceptacji i zakwestionowaniem.

To niezrozumienie i kwestionowanie polskości reprezentowanej przez Polaków ze Wschodu to przede wszystkim rezultat trwającego wciąż braku elementarnej często wiedzy na ich temat. Wprawdzie od końca lat osiemdziesiątych środki społecznej komunikacji w Polsce podają coraz więcej informacji na temat Polaków w różnych krajach b. ZSRR, lecz luka w świadomości społecznej, spowodowana przez trwające pół wieku milczenie na ten temat, jest bardzo trudna do wypełnienia. Niezastąpioną rolę w procesie zmiany głęboko zakorzenionych i szkodliwych stereotypów w omawianej tu dziedzinie powinny odegrać polska szkoła i wszystkie środki społecznej komunikacji.

⁹ Por. M. Śliwiński, *Świadomość narodowa – świadomość pogranicza*, „Obóz”, 1993, nr 27, s. 35-48. Cyt. za: G. Babiński, *Identyfikacja etniczna i religijna na polsko-ukraińskim pograniczu*, w: *Wschodnie pogranicze w perspektywie socjologicznej*, pod red. A. Sadowskiego, Białystok 1995, s. 231.

BIBLIOGRAFIA

- B a b i ń s k i G., Identyfikacja etniczna i religijna na polsko-ukraińskim pograniczu, w: *Wschodnie pogranicze w perspektywie socjologicznej*, pod red. A. Sadowskiego, Białystok 1995, s. 231.
- C a r v a l h o P. de, *Studenci obcokrajowcy w Polsce*, Uniwersytet Warszawski, Warszawa 1990.
- D z w o n k o w s k i R. SAC, Samoidentyfikacja narodowa a przynależność wyznaniowa młodzieży polskiego pochodzenia z byłego ZSSR w Polsce. Czy zmiany w stereotypie „Polak-katolik”?, „Przegląd Polonijny”, 24(1998), z. 1(87), s. 53-69.
- D z w o n k o w s k i R. SAC, Samoidentyfikacja narodowa studiującej w Polsce młodzieży polskiego pochodzenia z Litwy, Białorusi i Ukrainy, w: *Pogranicze. Studia społeczne*, t. VIII, numer specjalny, pod red. Andrzeja Sadowskiego, Białystok 1999, s. 355-378.
- G o r b a n i u k J., Młodzież polonijna studiująca w Polsce wobec rodzimego środowiska, w: *Pogranicze. Studia społeczne*, t. VIII, s. 379-390.
- G o r b a n i u k O., G o r b a n i u k J., Problem tożsamości narodowej Polaków zza wschodniej granicy studiujących w Polsce, „Przegląd Polonijny”, 23(1997), z. 3(85), s. 132-139.
- G o r b a n i u k O., Mechanizm kształtowania się tożsamości narodowej Polaków na pograniczach, w: *Pogranicze. Studia społeczne*, t. VIII, s. 391-400.
- G r z e l a k Z., Kształcenie cudzoziemców w Polsce, „Kontakt”, 4(1997), nr 3-4(15-16), s. 2.
- M a z u r J., *Kształcenie sprawności komunikacyjnej Polaków ze Wschodu*, Lublin 1995.
- M a z u r J., *Problemy kształcenia Polaków ze Wschodu*, Lublin 1992.
- M i c h n i k W., Z historii represji politycznych przeciwko Polakom na Białorusi w latach trzydziestych, w: *Polska – Białoruś 1918-1945. Zbiór studiów i materiałów*, pod red. W. Balceraka, Warszawa 1994, s. 120.
- N o w i c k a E., Ł o d z i ń s k i S., Polacy w cudzych oczach (Doświadczenia zagranicznych studentów w Polsce), „Kultura i Społeczeństwo”, 1992, nr 2, s. 111-120.
- Ś l i w i ń s k i M., Świadomość narodowa – świadomość pogranicza, „Obóz”, 1993, nr 27, s. 35-48.

NATIONAL SELF-IDENTIFICATION OF YOUNG PEOPLE
OF POLISH ORIGIN FROM THE EAST STUDYING IN POLAND

S u m m a r y

At the turn of the 1980's the first group of young people of Polish origin from the former Soviet Union started their studies in Poland. Their number increased very quickly and in the academic year 1996/97 2622 people, mainly from such countries as the Ukraine, Lithuania, Belorussia, Russia and Latvia, studied at Polish universities. In the year 1997/98 sociological research was conducted concerning national consciousness of the mentioned students. The sample comprised 802 subjects. The present article, that is based on the results of the research, shows the kinds of national self-identification of the respondents before they started their studies in Poland and in the course of those studies; it also points to how the changes in this field were conditioned by their stay in Poland. Before coming to Poland just over 72% claimed they were of Polish nationality, but when some time passed after they had started their studies, only 63% did so. As many as 60% of the surveyed students stated that they were treated as "Ruskie" (derogatory form of "Russians"), 23% – as strangers, and 10% as people whose nationality was that of the country they came from. Over 53% defined this as an annoying experience and 21% felt humiliated and degraded by that. Over 68% felt forced to prove their being Polish. The way the young people are perceived and their emotional reactions resulting from that are probably the main cause of the national conversion of 9% of them. The phenomenon of changing one's national self-identification, that is known from other situations, especially in the borderland, in this case has a completely untypical and special character, as it is the result of contact between young people of Polish origin from the East who describe themselves as Polish, with the Polish society. This contact also made them realise the fact that being Polish in the countries they came from has a little different character from that in Poland, and the Polish character they represent met with misunderstanding, lack of acceptance and was questioned. This is why having a possibility of a closer national self-definition only over 9% of the subjects chose to identify themselves with the Polish nationality without a more precise qualification, over 18% pointed to their Polish origin, and over 64% labelled themselves as "Poles from the East".

Translated by Tadeusz Karłowicz

Słowa kluczowe: samoidentyfikacja narodowa, tożsamość i świadomość narodowa, konwersja narodowa.

Key words: national self-identification, national identity and consciousness, national conversion.